

De comeback van de Amsterdamse Gierzwaluw

Jan Maarten Fiedeldij Dop

In 1973 vroeg Wouter van der Weijden aan de gemeenteraad maatregelen te nemen om de Gierzwaluw te beschermen. Hij vroeg om een verbod dakpannen te vervangen door asfalttegels, 'shingles'. Want in de 19de-eeuwse wijken met hun kilometers aan zogenaamde mansardedaken, werd de nestgelegenheid van Gierzwaluwen bedreigd door deze goedkope oplossing van dakvernieuwing. De Gierzwaluwen broedden er onder de boeidelen op de bovenste pannenrij of onder kierende dakpannen. Daken werden niet alleen op deze milieu-onvriendelijke manier vervangen, maar bovendien werden hele straten gesloopt en in de nieuwbouw werden geen nestvoorzieningen meer aangebracht. Van der Weijden berekende dat zo 90% van de populatie werd bedreigd. Het aantal paren kon moeilijk worden vastgesteld. Maar hij schatte het minimaal op 1500 en maximaal op 7500 paren. Amsterdam zou ook met het minimum een van de grootste populaties van het land herbergen. *'Elke vogel heeft recht op ons respect'*, voerde Van der Weijden aan. *'De Gierzwaluw verkeert wat dat betreft in een bijzondere positie, omdat hij in z'n verspreiding grotendeels is aangewezen op huizen in steden en dus weinig baat vindt bij de meest gebruikelijke vorm van natuurbescherming: behoud van natuurgebieden'*. Zijn verzoek werd niet gehonoreerd. De tijd was er nog niet rijp voor.

Er is te weinig op grote schaal geteld om een precieze indruk te krijgen van de snelle achteruitgang van het aantal Gierzwaluwen. In 1996 schatten Guido Keil en Ruud Vlek van de Vogelwerkgroep Amsterdam het aantal op 250 kolonies. Dat aantal is vastgesteld door de avondvluchten te tellen. Een kolonie kan bestaan uit enkele nesten. Een forse kolonie omvat rond de veertig paren. Als wij een gemiddelde van tien per kolonie nemen, zou het om 2500 paren gaan, maar zo eenvoudig is dat niet, want er vliegen altijd een flink aantal vogels rond die nog niet geslachtsrijp zijn en/of nog geen paar hebben gevormd. Dit niet-gepubliceerde onderzoek vraagt om meer telgegevens. InH Leys naar aanleiding van ringonderzoek het aantal paren voor Nederland op 100.000. In 1996 schatte Mark Bakker het aantal op 45.000 paren (Sovon), gebaseerd op een landelijk telonderzoek. Deze achteruitgang komt overeen met de indruk van vogelaars in Amsterdam. Mark Bakker houdt de vraag open of dit betekent dat de populatie in absoluut getal is achteruitgegaan. Zijn de Gierzwaluwen naar elders uitgeweken? Hoe dan ook, bioloog Auke Bijlsma, tevens raadslid van Amsterdam, durft in december 1996 de uitspraak te doen, dat 80% van de Amsterdams populatie is verdwenen. Thea Dammen gaat in haar biologiescriptie in op de problemen van het Sovononderzoek. Zij stelt vast, dat nauwelijks 10% over is van de pannen in De Pijp, de buurt waar zij woont. En zij betwijfelt of de Gierzwaluw naar elders kon uitwijken, omdat slechts zelden in nieuwbouw nieuwe vestigingen zijn waargenomen. Renovatie, sloop, isolatiewoede, het vervangen van losliggende pannen door potdichte sneldekkers of shingles is een landelijk verschijnsel (december 1993).

Auke Bijlsma slaagt erin, vijfentwintig jaar na het verzoek van Van der Weijden, een motie te laten aannemen, waarin om maatregelen wordt gevraagd de populatie weer op peil te brengen van 1973. Dit opmerkelijke resultaat is, los van de overtuigingskracht van Bijlsma, mede toe te schrijven aan een gewijzigd milieubewustzijn in de stad en aan de activiteiten van de buurtwerkgroepen die opkomen voor het behoud van de Gierzwaluwen (sinds 1992).

Wat bijzonder is aan de totstandkoming van de buurtwerkgroepen in Amsterdam is, dat ze buiten de bestaande natuurorganisaties om begonnen zijn. Het contact daarmee werd wel snel gelegd en de Vogelwerkgroep Amsterdam stelde voor de gierzwaluwwerkgroepen in haar vereniging op te nemen.

Gerard Schuitemaker, die al eerder ervaring had opgedaan met de geveltuintenactie in Oud-West, begon in 1992 aandacht te vragen voor de Gierzwaluwen in zijn buurt. Toen hij in de Brederodestraat een woning kreeg, viel hem de stilte op in de straat. Waar waren de gierzwaluwgeluiden uit zijn jeugd? Het schrikbeeld van een opgepoetste stad zonder vogelgeluiden en zonder groen overviel hem. Uit gesprekken met buurtbewoners bleek dat ook zij de vogels misten. Daarom stapte hij naar het stadsdeelkantoor om te vragen wat er aan gedaan kon worden om de Gierzwaluwen in de buurt terug te krijgen.

Hij werd gesteund door het initiatief van Marjos Moermans uit Roosendaal, die al jaren bezig was Gierzwaluwen op te vangen en lokale initiatieven aan te moedigen. Zij zette daarvoor een Stichting Gierzwaluwwerkgroep -Nederland op, die handzame brochures uitgeeft over de bescherming van Gierzwaluwen en zij startte de uitgave van het blad Apus, waarin onder andere contactadressen staan vermeld. Jaap Taapken van het blad het Vogeljaar werkte aan de eerste nummers mee.

Nog een belangrijke kennismaking vond plaats met Gijs van Waversveld (20 oktober 1914 -16 december 1996) uit Driebergen. Deze man had een winkel in handenarbeidartikelen. Als hobby kwam daarbij de handel in een breed assortiment vogelnestkasten, kasten voor insecten, vleermuizen en andere dieren. Hij reisde heel Europa door om zijn kennis hierover op te bouwen. Een goede vriend van hem werd de Zwitser Emil Weitnauer, die sinds 1930 onderzoek deed naar Gierzwaluwen, die hij lokte met nestkasten. Gijs van Waversveld was een man van de praktijk, die direct na de Tweede Wereldoorlog dakpannenfabrikanten als Van Oort bereid vond speciale dakpannen voor Gierzwaluwen te ontwikkelen met invliegneuzen. Gijs kreeg het recht van verkoop.

Zijn kleinzoon Alex van Waversveld heeft het bedrijf Waveka overgenomen. Gijs ging de bouw af en wist heel wat aannemers en architecten met zijn enthousiasme over te halen nestkasten en dakpannen te plaatsen. Hij werd een grote bron van informatie voor de kersverse gierzwaluwwerkgroepen, die door zijn aanpak werden aangesproken.

De kennis over Gierzwaluwen, zoals door Weitnauer, Erich Kaiser, Derek Bromhall en anderen is vergaard, werd voor Thea Dammen aanleiding een afstudeerscriptie te schrijven, met als slot een hoofdstuk met tips hoe de Gierzwaluw kan worden beschermd (december 1993).

Zij nam het initiatief van Gerard Schuitemaker over en begon een gierzwaluwwerkgroep in De Pijp en wist hiervoor interesse te wekken bij Wijkcentrum Ceintuur. In 1994 werd daar een Werkgroep Natuur en Milieu opgericht. Deze werkgroep organiseert activiteiten voor vrijwilligers. De Gierzwaluwen kregen een vaste rubriek in de Pijpkrant. In navolging van Oud-West is er elk voorjaar een voorlichtingsavond en worden er gierzwaluwxcursies georganiseerd. *'Er zijn maar weinig mensen die tegenwoordig nog nooit van deze vogel hebben gehoord'*, aldus Thea.

Ook in de Plantage Weesperbuurtkrant verscheen 6 november 1992 een oproep van Jan Maarten Fiedeldij Dop om een werkgroep op te richten. De relatie met het Instituut voor Natuurbeschermingseducatie (IVN) werd gelegd en de waardevolle film *Devil Birds* van Derek Bromhall werd gedraaid door Gerard Schuitemaker.

Sindsdien verschijnen er regelmatig artikeltjes in de Buurtkrant van De Plantage zwaluw.

Deze drie werkgroepjes slaagden erin om in 1995 een boekje uit te geven, gesubsidieerd door de gemeente Amsterdam. De oplage van 'Gierzwaluwen onder Dak' was 2500 stuks. In overleg met de woningdiensten bereikten zij daarmee veel aannemers, architecten en alle woningbouwcoöperaties. Het boekje beleeft in 1999 de tweede druk (zie bladzijde 179 van vorige nummer). Vanaf 1992 tot 1999 werden in Amsterdam ruim 4500 nestkasten bevestigd en er zijn steeds meer architecten die meewerken. Gerard Schuitemaker wist vanaf 1992 subsidies te verwerven voor het aanbrengen van nestkasten in Oud-West. In 1998 besloot de centrale stad dit voorbeeld te volgen en nu kunnen particulieren de aanschaf van kasten vergoed krijgen. De motie van Bijlsma heeft deze ontwikkeling voorlopig bestendigd. Stadsdelen Zeeburg, Oost/Watergraafsmeer, Westerpark, en Baarsjes werken sinds kort op dezelfde wijze. Het is natuurlijk de vraag of deze nestkastenactie een succes wordt. En hier doet zich tegelijkertijd de vraag voor of een handje vol vrijwilligers dit project kan blijven trekken.

Het succes moet zeker worden gemeten, dat wil de subsidiegever ook en daarvoor zou een bepaalde kracht moeten worden aangesteld om dit te coördineren. Er is geprobeerd is om in 1998 een stichting op te richten, namelijk Stadsnatuur in samenwerking met Stichting Werk. Maar na een jaar bleken de doelstellingen te veel uiteen te lopen. Er worden nu andere mogelijkheden gezocht de continuïteit te garanderen. Het controleren van de aangebrachte nestkasten is een hele klus. Het werven van aannemers, architecten en particulie-

ren ook. Daarvoor is een coördinator gewenst. Het succes van de werkgroepjes vraagt om professionalisering en tegelijkertijd om uitbreiding binnen de sfeer van vrijwilligerswerk. Meer kennis over de Gierzwaluw zelf is van belang.

Sinds twee jaar organiseert Stichting Gierzwaluwwerkgroep -Nederland studiedagen waar opgedane ervaringen en literatuur worden uitgewisseld. Daaruit blijkt steeds weer hoe veel en hoe weinig er nog bekend is en hoeveel er nog te onderzoeken valt.

Het tellen van de Gierzwaluwen is een probleem. Het voorspellen van haar gedrag een tweede, nodig om nuttig te kunnen adviseren bij het aanbrengen van nestvoorzieningen.

Voorlopig zijn de belangrijkste bronnen Mein Vogel, Aus dem Leben des Mauerseglers *Apus apus*, van Weitnauer. Dit boek wacht op een vertaling. Vanaf 1933, toen Weitnauer zijn eerste kast ophing, tot 1979 toen zijn kolonie aan huis in het dorp Otingen uit 33 kasten bestond, is hij zich blijven verbazen over deze vogel. Dankzij Emile is veel bekend over trek en broedgedrag van Gierzwaluwen en over rampen die deze vogels bedreigen. Hij beschrijft de rampjaren 1948 en 1969, toen in juli een koudefront Europa teisterde en de vogels niet weg konden komen om elders voedsel te zoeken, de zogenaamde weertochten waarvoor honderden kilometers worden overbrugd. De vogels gevels om zich aan elkaar te warmen. Dit kunnen ze hooguit vier dagen uithouden. Weitnauer heeft samen met de brandweer hele troepen per trein overgebracht naar Italië om de vogels te redden. Weitnauer verkende met een bevriende piloot het slaapgedrag in hogere luchtlagen, in een tijd dat radar nog ontoereikend was. Hij correspondeerde daarover met C. de Graaf in 1948, die zijn waarnemingen van avondvluchten beschreef in *Ardea* jaargangen 35 en 38. In 1992 verschijnt een belangrijke aanvulling op het werk van Weitnauer. Erich Kaiser schreef over het gedrag van niet-broeders.

Rond elke kolonie hangt een populatie vogels, die niet tot broeden komt. Dat zijn eerste en tweedejaars vogels die niet geslachtsrijp zijn en midden juni arriveren. De volwassen vogels, die bij de kolonie waar zij zich bij hebben aangesloten geen nestruimte vinden, wachten op de kans er een in te pikken. Deze vogels komen tegelijk met de broedvogels terug wat kan leiden tot hardnekkige gevechten van wel vijf uur. De nietbroeders, soms 40 tot 87% van een kolonie (Sovon), onderhouden een eigen territorium in het luchtruim en stijgen tegen schemertijd op om in hogere luchtlagen te slapen. Kaiser ziet de nietbroedende vogels als een reservepopulatie voor de broedvogels, die niet weg kunnen en soms omkomen. Bij slecht en koud weer raken ze in een staat van lethargie en denk je als argeloze waarnemer, dat er geen Gierzwaluw in de kolonie aanwezig is. Maar tegen schemer kunnen de oudvogels erop uittrekken om in korte tijd een paar nachtvlinders te vangen, die zijn minder gevoelig voor de koude dan het luchtplankton overdag.

Tijdens de studiedag op 27 juni 1998 van de Stichting Gierzwaluwwerkgroep -Nederland te Noordwijk bleken dergelijke wetenschappelijke onderzoekingen ondersteund te worden met eigen waarnemingen en ze werden geïllustreerd met een film van

Chris Mulder uit Eindhoven.

Met behulp van een piepklein cameraatje in een nestkast werden langdurige gevechten waargenomen. Niet alleen tussen. (Je echtelieden, maar ook met indringers, zoals een paartje waarvan het vrouwtje kennelijk hoognodig een ei moest leggen. Deze inbreker werd er na een lang gevecht uitgewerkt en een gelegd ei werd er achterna gegooid. In Groede heeft Gunter Prang geconstateerd, dat de voedselactiviteiten 's nachts doorgaan en de Gierzwaluw kennelijk in staat is 's nachts insecten te vangen. Hoe is nog onduidelijk.

Verder nam Hein Verkade in Noordwijk waar, dat lang niet alle niet-broeders in de lucht slapen, maar soms onder de pannen kruipen zonder dat er nesten zijn. Prang zag dat daar ook nestkasten voor worden gebruikt. Over de keuze van een nestplaats ontstaat steeds meer verwarring. De nestkasten die in het stadhuis van Noordwijk per vergissing rechttop zijn ingemetseld, zoals een spreuwenkast, voldoen prima. En geheel in strijd met de verwachtingen, worden in onze ogen geschikte oude daken niet benut, maar vinden in Noordwijk Gierzwaluwen in nieuwbouwwoningen gaten en spleten die wij voor onmogelijk hielden.

Al met al blijkt uit bovenstaande gegevens dat het niet eenvoudig is de waarneming te interpreteren en er kan niet altijd afgegaan worden op bekend veronderstelde feiten.

Over het succes van aangeb rachte nestvoorzieningen wordt wisselend gedacht. Gijs van Waversveld zei voloptimisme dat het een kwestie van tijd is. Dikwijls bereiden Spreuwen en mussen de weg en broeden eerst op de voor Gierzwaluw bedoelde plaatsen. De Gierzwaluw kan ze verjagen maar dat kan weer jaren duren. Soms is plotsklaps in nieuwbouween hele wand bezet, terwijl het elders niet schijnt te lukken. Meest recent zijn de proefnemingen met geluidsbanden, waarbij op de nieuwe nestkast de lokroep van een Gierzwaluw wordt afgespeeld. Dat leidde er in de Jordaan toe, dat een Boomvalk bovenop zo'n spiekertje afdook! Dit middel verkeert in een experimentele fase en wordt met wisselend succes toegepast. De belangstelling voor gierzwaluwbescherming neemt toe. Scholen vragen de werkgroep om voorlichting te geven en om met de leerlingen kasten te maken en die op te hangen. De milieuoorganisaties komen met hun vragen bij de werkgroep. De achteruitgang is nog niet tot staan gekomen. De resultaten van de nieuwe nestgelegenheid zijn

■ Jan Maarten Fiedeldij Dop, Entrepotdok t/o 92, 1018 AD Amsterdam, (020) 420 65 67.

LITERATUUR:

- Bakker, Mark, Ward Hagemeijer & Ingrid Tulp (1996):** Nestplaatskeuze van boerenzwaluw (*Hirundo rustica*) en gierzwaluw (*Apus apus*) in Nederland. Technisch rapport nummer 15 Vogelbescherming Nederland, Sovon onderzoeksrapport 96.01.
- Bromhall, Derek (1980):** Devil Birds. The life of the Swift. Hutchinson, 3 Fitzroy Square, London W1P 6JD. Film: Devil Birds. Serie Survival, regie Derek Bromhall.
- Dammen, Thea (1993):** Literatuurstudie Gierzwaluwen (*Apus apus*). December 1993, Amsterdam.
- Kaiser, Erich (1992):** Populationsdynamik einer Mauersegler - *Apus apus* Kolonie unterbesonderer Berücksichtigung der Nichtbruter. Die Vogelwelt 113: 71-81.
- Leys, H.N. (1988):** Ringonderzoek in een vijftal gierzwaluwpopulaties (1954-1969). Het Vogeljaar 36 (5): 185-196.
- Taapken, Jaap (1997):** In memoriam Gijsbertus van Waversveld, 20 oktober 1914-16 december 1996. *Apus* 3 (2): 9. Uitgave: Stichting Gierzwaluwenwerkgroep - Nederland, Zundertseweg 84, 4707 PB Roosendaal.
- Weitnauer, Emile (1980):** Mein Vogel. Aus dem Leben des Mauerseglers *Apus apus*. Tweede druk verscheen in 1983. Verkrijgbaar bij Basellandschaftlichen Natur und Vogelschutzverband.
- Weijden W.J. van der (1973):** Gierzwaluwen in Amsterdam in gevaar. Mededelingenblad KNNV, VWG Amsterdam 11 (3): 23-30.
- Weijden W.J. van der (1974):** Gierzwaluwen in Amsterdam in gevaar. Het Vogeljaar 22 (3): 765-770.

voldoende bemoedigend om door te gaan. De ervaring leert, dat bij het ophangen met de volgende zaken rekening gehouden kan worden.

1. De Gierzwaluw is een kolonievogel: breng daarom liefst meer nestkasten of pannen aan en dat mag - voor de kasten - vlak bij elkaar zijn. Voeg wat hooi toe om het voor de vogels aantrekkelijk te maken.
2. Vooral in de buurt van kolonies maken de voorzieningen extra kans en zeker daar waar door dakvernieuwing nesten verloren zijn gegaan: liefst op precies dezelfde plaats.
3. In nieuwbouw zullen vooral de niet-broedende en verloofde paartjes de omgeving verkennen. Die keren meestal niet terug naar de kolonie waar ze geboren zijn. Het is duidelijk, dat het om grote aantallen gaat. Het is kansvol.
4. De Gierzwaluw broedt op alle windrichtingen maar het minst graag op het zuiden. Een vrije val van twee meter is genoeg. Een hoge positie aan de gevel heeft de voorkeur, vooral in steden.
5. Loodslabben om pannendaken dicht te stoppen zijn funest. Het inregenen of sneeuwen kan worden voorkomen door het zeildoek onder de panlatten door te laten lopen naar boven toe. De meeste pannedaken hebben brede planken als windkering waaronder de Gierzwaluw broedt. Het ventileert er goed en is minder heet dan tussen de pannen.
6. Bij neststenen, kasten en dakpannen is het grote probleem, dat deze voorzieningen voor de Gierzwaluwen niet vertrouwd zijn. Het lokken met geluid is hierbij een goed middel gebleken.
7. Als u in uw eigen omgeving ziet dat door werkzaamheden nesten verdwijnen, vraag dan gewoon om medewerking om de voorzieningen te handhaven of opnieuwaan te brengen. Het gaat om een beschermde vogel en men heeft er geld voor over. In verhouding zijn de voorzieningen niet duur.

Tot slot

De binnenstad van Amsterdam is in maart 1999 uitgeroepen tot beschermd stadsgezicht. Nu ligt er een weg open om de terugkeer van pannendaken te stimuleren. Dit kan de grootste bijdrage worden aan het herstel van de gierzwaluwpopulatie. Daartoe is politieke steun noodzakelijk.